Η νομική ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα και στις Η.Π.Α.

Λουκάς Πετρονικολός

Περιληψη

Στην παρούσα μελέτη διερευνάται ο ρόλος των συνταγματικών θεσμών της Ελλάδας και των Η.Π.Α. στη διαμόρφωση διαφορετικών στόχων και πολιτικής για την παιδεία των πολιτών της κάθε χώρας. Πρώτα παρουσιάζεται η έννοια «πολίτης» μέσα από μια σύντομη αναφορά στις βασικές αρχές, φιλοσοφικές και ιδεολογικές, του φιλελευθερισμού. Στην συνέχεια εξετάζονται οι διαφορές στις εννοιολογήσεις που απορρέουν από τα συνταγματικά κείμενα των δύο χωρών. Στο σημείο αυτό υποστηρίζεται ότι οι διαφορές αυτές έχουν συμβάλλει ιστορικά στην διαμόρφωση διαφορετικών στόχων για την παιδεία των πολιτών της κάθε χώρας. Με αφορμή την διαπίστωση αυτή και του γεγονότος ότι ο ρόλος του κράτους στις φιλελεύθερες δημοκρατίες έχει αλλοιωθεί, στο τέλος τα εργασίας εγείρονται ορισμένα ερωτήματα αναφορικά με την αναζήτηση των νέων αρχών, φιλοσοφικών και ιδεολογικών, που θα κατευθύνουν την προετοιμασία δημοκρατικών πολιτών σε μια σύγχρονη πλουραλιστική κοινωνία.

Στην παρούσα μελέτη εξετάζω τη νομική έννοια του πολίτη στην Ελλάδα και τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί μέσα από τα συνταγματικά κείμενα και ορισμένες δικαστικές αποφάσεις. Επιπλέον, συγκρίνω τις νομικές έννοιες του πολίτη στις δύο χώρες χρησιμοποιώντας το εννοιολογικό πλαίσιο του σύγχρονου και κλασσικού φιλελευθερισμού. Σκοπός μου είναι να αναπτύξω κάποιες ιδέες που θα συμβάλλουν στη διατύπωση πολιτικής για κατάλληλη παιδεία του πολίτη μιας σύγχρονης πλουραλιστικής κοινωνίας όπως η Ελλάδα του 21ου αιώνα.

Τα κύρια σημεία της μελέτης είναι τα εξής:

1) Η ιδιότητα του πολίτη σαν δικαίωμα και υποχρέωση – μια σύντομη αναφορά στις θέσεις των Αριστοτέλη και T.H. Marshall και διερεύνηση της έννοιας στο ιδεολογικό πλαίσιο του φιλελευθερισμού.
2) Το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών και ορισμένες αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου – η απόδοση της έννοιας "πολίτης" από τους δικαστές του Ανώτατου Δικαστηρίου και ο ρόλος της απόδοσης αυτής στην επιλογή εκπαιδευτικών στόχων.
3) Οι ορισμοί της ιδιότητας του πολίτη και της παιδείας του πολίτη στα συνταγματικά κείμενα του σύγχρονου Ελληνικού κράτους - ο ρόλος της δημόσιας εκπαίδευσης στην εξυπηρέτηση των εθνικών στόχων κατά τον 19ο και 20ο αιώνα.
4) Συγκρίσεις, συμπεράσματα και προβληματισμοί.

Η ιδιότητα του πολίτη σαν δικαίωμα και υποχρέωση

Ο Αριστοτέλης υποστήριξε ότι κάποιος δεν αποκτά την ιδιότητα του πολίτη απλά επειδή ζει σε ένα συγκεκριμένο τόπο ή έχει ορισμένα νομικά δικαιώματα. Η ιδιότητα του πολίτη είναι συνυφασμένη με την ενεργό συμμετοχή του ατόμου στα κοινά (*Πολιτικά*, III.1. 1275a.). Είναι δε γνωστή η θέση του Σταγειρίτη φιλόσοφου ότι για τον ελεύθερο άνθρωπο η ενασχόληση με την πολιτική ήταν ο μόνος στόχος στον οποίο αποσκοπούσε κάθε άλλη δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένης και της εργασίας. Βέβαια η θεώρηση αυτή απαιτούσε αρετές που μόνο μέσα από μια κατάλληλη παιδεία θα μπορούσε κάποιος να αποκτήσει. Την μέριμνα για μια τέτοια παιδεία ο Αριστοτέλης την εναπόθεσε στην πολιτεία.

Στους αιώνες που ακολούθησαν, οι ιδέες του Αριστοτέλη μελετήθηκαν συχνά και διεξοδικά από τους φιλοσόφους της κάθε εποχής. Παρόλα αυτά, οι ιδέες του δεν γνώρισαν την επικαιρότητα που τους άξιζε παρά μόνο με την έλευση του διαφωτισμού και τον προβληματισμό των διανοούμενων του 18ου και 19ου αιώνα πάνω σε θέματα που ήταν παρόμοια με εκείνα που απασχόλησαν τον αρχαίο Έλληνα φιλόσοφο: Σύμφωνα με την φύση του ανθρώπου, ποια είναι η καταλληλότερη κοινωνία στην οποία αυτός πρέπει να ζει; Ποιοι οι νόμοι της; Πώς ορίζεται ο καλός πολίτης και οι αρετές του; Ποια η παιδεία του; Οι απαντήσεις που έδωσαν στα παραπάνω ερωτήματα οι πρωτεργάτες της Αμερικανικής Επανάστασης και διανοητές του κλασσικού φιλελευθερισμού ήταν σε μεγάλο βαθμό ίδιες με αυτές του Αριστοτέλη. Για παράδειγμα, το 1786 ο Thomas Jefferson σε επιστολές προς τους πολιτικούς του φίλους έγραφε ότι ο σημαντικότερος νόμος του κώδικα θα έπρεπε να αναφέρεται στη

δημόσια παιδεία ως κοινό αγαθό και εγγύηση της ελευθερίας και ευημερίας όλων των πολιτών (Boyd: 1965). Δυστυχώς όμως για τον Jefferson οι συμπολίτες του στην πολιτεία της Virginia αντιμετώπισαν με σκεπτικισμό και απέρριψαν την πρότασή του για μια δημόσια παιδεία, φοβούμενοι ότι κάτι τέτοιο θα έδινε την δυνατότητα στην κρατική εξουσία να παρεμβαίνει στις ιδιωτικές υποθέσεις των πολιτών.

Το κλίμα στο θέμα της δημόσιας εκπαίδευσης ήταν διαφορετικό στην Ευρώπη. Στα μεν απολυταρχικά καθεστώτα, για παράδειγμα την Πρωσσία, το κράτος καθιέρωσε τη δημόσια εκπαίδευση ως μέσο προετοιμασίας πειθήνιων υπηκόων. Στις δε αναδυόμενες δημοκρατίες της Ευρώπης, περιλαμβανομένης και της ελληνικής, ο κρατικός παρεμβατισμός στην εκπαίδευση αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση κοινής εθνικής ταυτότητας και συνείδησης ανάμεσα σε πολίτες που τις περισσότερες φορές μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες και μοιράζονταν διαφορετικούς πολιτισμούς. Όμως περισσότερες λεπτομέρειες για την περίπτωση της Ελλάδας θα δοθούν παρακάτω. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι στην περίπτωση της Αμερικής ο παρεμβατισμός του κράτους σε εκπαιδευτικά θέματα θεσμοποιήθηκε με νόμους και δικαστικές αποφάσεις στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ού αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή τα νέα μεταναστευτικά κύμματα απο την Ασία και τη Νότια Ευρώπη καθώς και ο εκσυγχρονισμός της παραγωγής δημιούργησαν τάσεις οι οποίες ευνόησαν την αποδοχή του ρόλου της κεντρικής εξουσίας σε θέματα δημόσιας εκπαίδευσης

Η ιδέα της δημόσιας εκπαίδευσης ως δικαίωμα του πολίτη και η θεώρηση της παιδείας του πολίτη ως αγαθό του οποίου εγγυητής είναι το κράτος καθιερώθηκε στην Ευρώπη και την Αμερική τον εικοστό αιώνα. Εδώ, αντιπροσωπευτικές είναι οι θέσεις του T.H. Marshall, ο οποίος ξεκινά με την ιδέα του πολίτη ως ενεργού μέλους της κοινωνίας. Συγκεκριμένα, πολιτειότητα γι' αυτόν είναι ένα είδος ισότητας που βρίσκεται σε στενή σχέση με την έννοια της πλήρους συμμετοχής στην κοινωνία (Marshall: 1950). Αυτή η έννοια της πολιτειότητας γίνεται αντιληπτή μόνο σαν αποτέλεσμα διασφάλισης ατομικών, πολιτικών αλλά και κοινωνικών δικαιωμάτων. Για παράδειγμα, η συμμετοχή στα κοινά δεν είναι εφικτή, αν πρώτα δεν διασφαλιστούν στον πολίτη ορισμένα κοινωνικά δικαιώματα όπως αυτά της παιδείας, της υγείας ή της εργασίας. Έτσι λοιπόν, ο Marshall προτείνει το κράτος πρόνοιας σαν το πιο κατάλληλο για την διασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων και την πλήρη συμμετοχή των πολιτών στην κοινωνία.

Όμως τα τελευταία είκοσι χρόνια το κράτος κοινωνικής πρόνοιας υπόκειται σε κριτική, κυρίως από τα στρατόπεδα των νεοφιλελεύθερων, κι έχει περιοριστεί σημαντικά σε όφελος του ιδιωτικού παράγοντα. Ο θεσμός της δημόσιας υποχρεωτικής παιδείας δεν αποτελεί εξαίρεση. Στις Η.Π.Α., αρκετές

πολιτείες δίνουν σήμερα σε γονείς που ζουν στα μεγάλα αστικά κέντρα επιχορηγήσεις διδάκτρων / κουπόνια (school vouchers) που οι τελευταίοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να πληρώσουν τα δίδακτρα σε σχολείο της επιλογής τους. Το επιχείρημα όσων υποστηρίζουν αυτή τη μορφή χρηματοδότησης της παιδείας είναι ότι έτσι, αφ' ενός, περιορίζεται ο κρατικός παρεμβατισμός προς όφελος της ελευθερίας των γονέων να κατευθύνουν την παιδεία των παιδιών τους σύμφωνα με τις ηθικές και πολιτιστικές αξίες της οικογένειας. Αφ' εταίρου δημιουργείται ένα κλίμα ανταγωνιστικότητας ανάμεσα στα σχολεία, πράγμα το οποίο μπορεί να φέρει μια επιθυμητή μεταρρύθμιση. Άλλοι όμως υποστηρίζουν ότι η παραπάνω πολιτική της «αόρατης χείρας» ευνοεί τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα αφού τις περισσότερες φορές οι φτωχοί καταλήγουν στα σχολεία της περιφέρειάς τους τα οποία έτσι κι αλλιώς αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα λειτουργίας.

Η θέση των νεοφιλελεύθερων για περιορισμό του ρόλου του κράτους στον τομέα της παιδείας είναι σύμφωνη και με τις απόψεις τους για το ποιος είναι ο πολίτης και ποια πρέπει να είναι η παιδεία του. Βασιζόμενοι στις αρχές του κλασικού φιλελευθερισμού σχετικά με την ανθρώπινη φύση και το κοινωνικό συμβόλαιο (βλέπε νόμους και δικαιώματα των πολιτών), οι νεοφιλελεύθεροι θεωρούν ότι το κράτος μπορεί να περιορίζει τα δικαιώματα των ανθρώπων μόνο όταν η άσκησή τους περιορίζει τα ίδια δικαιώματα των άλλων ή βλάπτει το κοινωνικό σύνολο. Στην Αγγλική βιβλιογραφία, αρκετοί νεοφιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι τα άτομα πρέπει να αφήνονται ελεύθερα να διαλέγουν αυτό που θεωρούν καλό και ότι το κράτος πρέπει μόνο να τους παρέχει ένα ουδέτερο (από άποψη ηθικών αξιών) πλαίσιο μέσα στο οποίο αντίθετες απόψεις του καλού μπορούν να συνυπάρχουν (Arendt: 1973. Nozick: 1974. Rawls: 1971). Σύμφωνα με τα παραπάνω, πολλοί νεοφιλελεύθεροι πιστεύουν ότι η παιδεία του πολίτη συνίσταται στην διδασκαλία της ηθικής αυτονομίας η οποία, σαν παιδαγωγική μέθοδος, αντλεί πολλές αρχές της από την εξελικτική ψυχολογία των Piaget και Kohlberg.[α]

Οι απόψεις αυτές του νεοφιλελευθερισμού συναντούν την έντονη κριτική των «κοινοτιστών» (στην Αγγλική «communitarians»), που αν και δεν απορρίπτουν την ιδέα των ατομικών δικαιωμάτων, πιστεύουν ότι η κοινότητα, όχι ο ακραίος ατομικισμός, θα πρέπει να είναι η βάση ηθικής στήριξης των θεσμών της δημοκρατικής κοινωνίας. Για τους κοινοτιστές το σχολείο είναι θεσμός που αποσκοπεί στην διάπλαση του χαρακτήρα των νέων. Αποτελεί ένα είδος δεύτερης γραμμής άμυνας μετά την οικογένεια.[β] Αναφορικά με την διδασκαλία της ηθικής αυτονομίας του πολίτη, οι κοινοτιστές υποστηρίζουν ότι αυτή είναι δυνατή μόνον εφόσον το άτομο έχει διαπλάσει ηθικό χαρακτήρα, δηλαδή μόνον αφού έχει ήδη εθιστεί μέσω της εμπειρίας στις ηθικές αξίες της κοινότητας. Μερικοί δε προτείνουν και τη συμμετοχή των μαθητών στον εθε-

λοντισμό σαν μια προσέγγιση στη διάπλαση του καλού πολίτη. Το τελευταίο θυμίζει πολύ τις ιδέες του Αμερικανού φιλοσόφου John Dewey πάνω στην αξία της εμπειρίας σαν παιδαγωγική μέθοδος για τη διάπλαση του δημοκρατικού πολίτη (1950. 1966).

Από την άλλη, οι σημερινές κοινωνίες βιώνουν βαθιές αλλαγές στα παραδοσιακά πρότυπα της διάρθρωσης τους, αλλαγές που καθορίζονται από τις ραγδαίες εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας, της πληροφορικής και γνώσης, την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και του πολιτισμού, αλλά και την εμφάνιση νέων εθνικιστικών τάσεων. Οι αλλαγές αυτές έχουν διαβρώσει την έννοια του πολίτη όπως αυτή είχε διαμορφωθεί σε συνάρτηση με το καπιταλιστικό κράτος στις προηγούμενες μορφές του.[γ] Ταυτόχρονα, οι δραστηριότητες του πολίτη αξιολογούνται με κριτήρια που αποκτούν καθολικό χαρακτήρα, δηλαδή ξεφεύγουν από τους περιορισμούς που μέχρι τώρα επέβαλαν τα εθνικά και κρατικά όρια ή ακόμη και οι ιδεολογίες. Για παράδειγμα, ο ελεύθερος, ενημερωμένος και υπεύθυνος πολίτης της ελληνικής ή και της αμερικάνικης κοινωνίας δεν μπορεί να παραμένει απαθής σε μια επερχόμενη καταστροφή του περιβάλλοντος ακόμα και αν αυτή γίνεται σε μακρινή ήπειρο. Ή ακόμα να αδιαφορεί στο γεγονός ότι ορισμένες από τις επιλογές του σαν καταναλωτής συντελούν στην εκμετάλλευση και τον κοινωνικό αποκλεισμό των παιδιών μιας άλλης χώρας. Ας εξετάσουμε λοιπόν πρώτα αν ο τρόπος που προσδιορίζεται η ταυτότητα του πολίτη στο αμερικάνικο σύστημα προωθεί αυτή την ιδέα.

Το σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών και οι αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου

Διαβάζοντας το βασικό κείμενο του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών, που υιοθετήθηκε το 1787, εκείνο που προκαλεί εντύπωση είναι η έλλειψη, πρώτον, ιδιαίτερης βαρύτητας στην ιδέα του πολίτη ή της πολιτειότητας, «citizenship», δεύτερον, οποιασδήποτε αναφοράς στην παιδεία. Συγκεκριμένα, ενώ η ιθαγένεια (υπηκοότητα, citizenship) αποτελεί προϋπόθεση για το δικαίωμα της ψήφου και την εκλογή σε σημαντικές κυβερνητικές θέσεις όπως αυτή του Προέδρου της χώρας – πρέπει κάποιος να είναι γεννημένος αμερικανός πολίτης για να βάλει υποψηφιότητα για πρόεδρος της χώρας – η ίδια δεν είναι απαραίτητη για τη συμμετοχή σε πολλές άλλες κυβερνητικές θέσεις ή για την κατοχύρωση συνταγματικών δικαιωμάτων όπως η ελευθερία λόγου, το απαραβίαστο του ιδιωτικού χώρου, του συνεταιρίζεσθαι κ.λ.π.

Σε γενικές γραμμές λοιπόν, τα ατομικά δικαιώματα των μη-πολιτών απολαμβάνουν την ίδια συνταγματική προστασία με αυτά των πολιτών. Σχετικά με την παιδεία, η έλλειψη αναφοράς στο σύνταγμα ερμηνεύεται ως πρόθεση να

δοθεί ελευθερία στις πολιτείες να ρυθμίσουν την παιδεία σύμφωνα με τις επιθυμίες των πολιτών τους. Σήμερα όλες οι πολιτείες εκτός μιας, το Mississippi, έχουν υιοθετήσει συντάγματα που περιέχουν διατάξεις για την παιδεία.

Προχωράμε τώρα στις αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου. Σε αντίθεση με αυτό το πνεύμα ισονομίας μεταξύ πολιτών και μη-πολιτών που προβάλλει το Σύνταγμα, βρίσκονται ορισμένες ερμηνείες του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αμερικής. Για παράδειγμα, σε περιπτώσεις όπου το δικαστήριο έχει κληθεί να κρίνει νόμους (πολιτειακούς ή ομοσπονδιακούς) οι οποίοι αφαιρούν από μόνιμους κατοίκους που δεν έχουν αποκτήσει τη νομική ιδιότητα του πολίτη ίσες ευκαιρίες εργασίας σε δημόσιες θέσεις και ισότητα πρόσβασης σε κοινωνικά αγαθά όπως η ιατρική περίθαλψη, σε αυτές τις περιπτώσεις η απόφαση του δικαστηρίου ήταν ότι τέτοιου είδους διακρίσεις σε βάρος μη-πολιτών δεν είναι αναγκαστικά αντισυνταγματικές.[δ] Υπάρχει δηλαδή μια αντίφαση εδώ.

Φωτεινή εξαίρεση αυτής της λογικής του δικαστηρίου αποτελούν οι αποφάσεις σχετικά με το δικαίωμα στη δωρεάν παιδεία. Από τις αρχές του 20ου αιώνα, το Ανώτατο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών παραμένει προσηλωμένο στην ιδέα ότι χάρη της δημοκρατίας και το καλό της κοινωνίας, το κράτος έχει συμφέρον, και υποχρέωση, να μεριμνήσει για την παιδεία του καλού πολίτη.[ε] Το 1982 στηριζόμενο στη λογική ότι μακροπρόθεσμα το κόστος για την κοινωνία θα είναι δυσανάλογα μεγάλο σε σχέση με τα προσωρινά οφέλη, το δικαστήριο ακύρωσε ένα νόμο της πολιτείας του Texas που αρνιόταν σε παιδιά παρανόμων μεταναστών το δικαίωμα της δωρεάν παιδείας.[ζ] Το ερώτημα όμως είναι για τι είδους παιδεία γίνεται ο λόγος;

Η άποψη του δικαστηρίου είναι ότι για να γίνει κάποιος καλός πολίτης, η παιδεία που του χρειάζεται δεν είναι ανάγκη να ξεπερνά την βασική.[η] Δηλαδή την ελάχιστη που χρειάζεται κάποιος ώστε να μην θεωρείται αναλφάβητος. Αν και σε πολλές πολιτείες η παιδεία σήμερα είναι υποχρεωτική ως το 16ο έτος της ηλικίας, το Ανώτατο Δικαστήριο έχει ισχυρισθεί ότι το όριο αυτό δεν αποβλέπει στην αναγκαιότητα προετοιμασίας του καλού πολίτη αλλά στην προστασία των ανηλίκων από ανθυγιεινή εργασία και στον περιορισμό της ανεργίας για τους ενήλικες.[θ] Έτσι λοιπόν, παιδεία πέραν της βασικής δεν αποτελεί δικαίωμα σε κοινωνικό αγαθό με την έννοια του T.H. Marshall, εγγυημένο από την πολιτεία, αλλά ευθύνη του ατόμου που αν την επιθυμεί είναι ελεύθερο να την επιδιώξει.

Το ελληνικό Σύνταγμα και η παιδεία του Έλληνα πολίτη

Τα πρώτα συνταγματικά κείμενα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους προσδιορίζουν τον Έλληνα πολίτη με καθαρά θρησκευτικό χαρακτήρα. Για

παράδειγμα, στο Σύνταγμα του 1823 ως Έλληνες πολίτες αναγνωρίζονται οι αυτόχθονες Χριστιανοί ανεξάρτητα της γλώσσας που μιλούν. Και όσοι εκ των «έξωθεν ελθόντων» το ζητήσουν από τις τοπικές αρχές υπό την προϋπόθεση ότι είναι χριστιανοί και μιλούν την ελληνική γλώσσα. Κατά την περίοδο αυτή, συνταγματικά δικαιώματα έχουν μόνον όσοι θεωρούνται έλληνες πολίτες. Η κατάσταση αλλάζει με τα συντάγματα του 1844 και 1864 όπου πλέον η ιδιότητα του πολίτη αρχίζει να γίνεται αντιληπτή και ως νομική έννοια.

Σε αντίθεση με το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών τα ελληνικά συντάγματα περιέχουν συγκεκριμένες αναφορές στην παιδεία των πολιτών αλλά και την θρησκεία τους. Πρώτον, σε όλα τα κείμενα γίνεται ξεκάθαρο ότι η παιδεία αποτελεί ευθύνη του κράτους. Δεύτερον, με αρχή το Σύνταγμα του 1952 ορίζεται ότι «Εις πάντα τα σχολεία μέσης και στοιχειώδους εκπαιδεύσεως, η διδασκαλία αποσκοπεί στην ηθική και πνευματική αγωγή και την ανάπτυξη της εθνικής συνειδήσεως των νέων επί τη βάση των ιδεολογικών κατευθύνσεων του χριστιανικού πολιτισμού».

Οι ίδιες αρχές, λίγο πολύ διατυπώνονται και στο Σύνταγμα του 1968/1973, ενώ στο σύνταγμα του 1975/1986 παρατηρείται μια σημαντική αλλαγή. Εδώ διαβάζουμε «Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες» (Άρθρο 16, παρ. 3). Αντικαθίσταται δηλαδή το «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός» με «ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης» ενώ προστίθεται και η διάπλαση «σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες».

Μια εξήγηση για την ιδιαίτερη σημασία που δίνεται στο θρησκευτικό στοιχείο, όχι μόνο για το νομικό καθορισμό της έννοιας του πολίτη αλλά και για τη σωστή παιδεία των πολιτών είναι ότι το ελληνικό κράτος αρχικά δημιουργήθηκε από μία συμμαχία χριστιανών που είχε ως κύριο εχθρό ένα μουσουλμανικό κράτος. Αργότερα η προσθήκη του στοιχείου της ελληνικής γλώσσας εξυπηρέτησε άλλες ανάγκες του κράτους με κύριο γνώμονα την ενίσχυση και προστασία της εθνικής ταυτότητας από κάποια εξωτερική απειλή (Δημούλης, 2000: 79).

Συγκρίσεις, συμπεράσματα και προβληματισμοί

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το νομικό καθεστώς της παιδείας στις Η.Π.Α. νομιμοποιεί την πολιτική της ελάχιστης παιδείας, δηλαδή την άποψη ότι για να γίνει κάποιος καλός πολίτης η παιδεία που του χρειάζεται δεν είναι ανάγκη να ξεπερνά την ελάχιστη που χρειάζεται κάποιος ώστε να μην θεωρείται

αναλφάβητος. Αυτά όσον αφορά το νομικό καθεστώς στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στην πραγματικότητα, τα προγράμματα παιδείας του πολίτη στις Η.Π.Α. συνήθως ξεπερνούν κατά πολύ τη βασική παιδεία. Από την άλλη, οι διακυμάνσεις στην ποιότητα από περιοχή σε περιοχή παραμένουν μεγάλες και συνεχώς διευρύνονται. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο περιορισμένος ρόλος του κράτους στην ενίσχυση των ίσων ευκαιριών στην παιδεία θυσιάζει την ουσιαστική άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών στο όνομα κάποιας αόριστης ελευθερίας τους να επιλέγουν, ακόμα και όταν η επιλογή αυτή δεν βρίσκεται μέσα στη σφαίρα των δυνατοτήτων τους.

Παρά την έλλειψη κάθε αναφοράς στο σύνταγμα των Η.Π.Α. στην εκπαίδευση, η παιδεία του πολίτη στα σχολικά αναλυτικά προγράμματα της Αμερικής αποτελεί αντικείμενο σοβαρού προβληματισμού και συζήτησης ακόμα και από το 18ο αιώνα. Μια ιστορική αναδρομή αποκαλύπτει ότι οι στόχοι και οι μέθοδοι της διδασκαλίας της έχουν προσαρμοστεί στις εκάστοτε ανάγκες του κράτους και της οικονομίας (Field, 1997). Από την άποψη του σκοπού, λοιπόν, η σύγκριση μεταξύ Ελλάδας και Η.Π.Α. αποκαλύπτει σημαντικές ομοιότητες. Αν και από την άποψη των δικαιωμάτων η ελληνική περίπτωση έχει τις ιδιαιτερότητές της. Φαίνεται όμως ότι και στις δύο περιπτώσεις το αποτέλεσμα είναι η εξυπηρέτηση ορισμένων αναγκών του κράτους.

Αν όμως πολίτης σημαίνει όχι μόνο δικαίωμα που απολαμβάνουν οι μετέχοντες σε μία κοινωνία αλλά και υποχρεώσεις σε συνάρτηση με τη συμμετοχή στην κοινωνία αυτή, το ερώτημα του που ανήκει αυτός ο πολίτης, ποια νιώθει ότι είναι η ταυτότητά του, αποκτά νέες διαστάσεις. Αν πολίτης όπως διαπιστώνει και ο Αριστοτέλης δεν είναι εκείνος που ζει σε ένα συγκεκριμένο τόπο ή έχει ορισμένα δικαιώματα, αλλά αυτός που συμμετέχει ενεργά στα κοινά, είναι γεγονός πλέον ότι η ταυτότητα του πολίτης της, ας την ονομάσουμε, κοσμοπολιτείας δεν καθορίζεται μόνο σε σχέση με τη συμμετοχή του στην εθνική κοινότητα. Το ποιος είναι ο πολίτης προσδιορίζεται και σε σχέση με τη συμμετοχή του σε μια ανοικτή και εξελισσόμενη κοινωνία την κοσμόπολη, τα όρια της οποίας κάθε φορά εξαρτώνται από τις δυναμικές σχέσεις που διαμορφώνουν οι άνθρωποι μεταξύ τους. Θα σταματήσω λοιπόν στο σημείο αυτό αφού πρώτα θέσω και τα εξής ερωτήματα: Πώς οι δύο έννοιες του πολίτη, η νομική και αυτή του «καλού πολίτη» κατά τον Αριστοτέλη, αλληλοεπηρεάζονται σήμερα και ποια είναι η παιδεία του κοσμο-πολίτη; Πάνω σε ποιες αρχές θα πρέπει να στηριχτεί η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας του 21ου για να προετοιμάσει τους πολίτες μιας σύγχρονης πλουραλιστικής κοινωνίας; Και τέλος, ποιος θα πρέπει να είναι ο ρόλος του κράτους στην προώθηση μιας τέτοιας πολιτικής;

Σημειώσεις

[α] Βλέπε, για παράδειγμα, τις ιδέες του John Rawls στο θέμα της διαμόρφωσης των ηθικών αρχών και ανάπτυξης του αισθήματος δικαιοσύνης στον άνθρωπο(1971: 447-462).

[β] Εδώ αντιπροσωπευτικές είναι οι ιδέες του Etzioni (1995: 8).

[γ] Για μια αξιόλογη ανασκόπηση αυτού του φαινομένου και των συνεπειών του για την παιδεία του πολίτη βλέπε Rob Gilbert (1997).

[δ] Βλέπε τις αποφάσεις το Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α., *Mathews v. Diaz* του 1976, *Foley v. Connelie* του 1978 και *Ambach v. Norwick* του 1979.

[ε] Βλέπε τις αποφάσεις το Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. *Meyer v. Nebraska* του 1923 και *Pierce v. Society of Sisters* του 1925.

[ζ] Αυτή είναι η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. *Plyler v. Doe* του 1982.

[η] Βλέπε την απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. *San Antonio v. Rodriguez* του 1973.

[θ] Βλέπε την απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. *Wisconsin v. Yoder* του 1972.

Βιβλιογραφία

Arendt, H. 1973. *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.

Αριστοτέλης, *Πολιτικά.*

Boyd, J. P. (ed.) 1965. *The Papers of Thomas Jefferson*, Princeton, NJ: Princeton University.

Dewey, J. 1950. *Experience and Education*, New York: The Macmillan Company.

Dewey, J. 1966. *Democracy and Education*, New York: The Free Press.

Δημούλης, Δ. 2000. «Λαός, Έθνος και Πολίτες στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία του 19ου Αιώνα», *Θέσεις*, (72)35-89. , σελ. 79.

Etzioni, A. 1995. *The Spirit of Community: Fights, Responsibilities and the Communitarian Agenda,* Harper Collins.

Field, S. L. 1997. "Citizens for a 'New World Order': A Historical Perspective in the United States"in Kerry J. Kennedy (ed.) *Citizenship Education and the Modern State*, London & Washington, DC: The Falmer Press.

Gilbert, R. 1997. "Issues of Citizenship in a Postmodern World" in Kerry J. Kennedy (ed.) *Citizenship Education and the Modern State*, London & Washington, DC: The Falmer Press.

Marshall, T. H. 1950. *Citizenship and Social Class*, Cambridge: University Press.

Nozick, R. 1974. *Anarchy, State and Utopia*, New York: Basic Books.

Rawls, J. 1971. *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Abstract

This paper critically examines the role of constitutional doctrine in the formation of different aims and policies for citizenship education in Greece and the United States of America. First, the philosophical and ideological underpinnings of the liberal conception "citizen" are outlined. Next, the different conceptualizations, which emerge from reading the constitutional texts, are examined. It is concluded that the different conceptions of the citizen have historically contributed to the formation of different aims for citizenship education in each country. Based on this conclusion and given the erosion of the welfare state in recent years, the paper closes with a call to redefine the philosophical and ideological principles that underlie the education of democratic citizens in contemporary liberal pluralistic societies.